

Микола Мащенко

ТЕНГІЗ АБУЛАДЗЕ

Дати життя: 31 січня 1924 – 6 березня 1994.

Місце народження: м. Кутаїсі, Грузія

Перша київська зустріч з Тенгізом Абуладзе, видатним грузинським кінорежисером, сталася невдовзі після Все-союзного Бакинського кінофестивалю (1974 р.), славу якому принесла, зокрема, гучна, доволі скандальна історія з фільмами – «Калина червона» Василя Шукшина і «В бій ідуть лише “старики”» Леоніда Бикова. Саме тоді ми з Тенгізом Євгеновичем опинилися в центрі майже детективної інтриги, спрямованої не стільки проти фільму з головним героєм – колишнім зеком, як проти режисера Шукшина. Надто багато недругів мав Василь Макарович серед чиновників Держкіно СРСР, партпаратників різних рангів, і звичайно, заздрісників-колег з режисерського цеху. Надто рвучко, блискавично увірвався він у світ кіно, несподівано для всіх знаменитостей, значно випередивши Час.

Про той фестивальний конфлікт багато писалося, говорилося з екранів телебачення, звісно, коли настали новітні часи. Але після фестивалю з подачі цензорів все, як правило, зводилося лише до констатації факту, що саме Шукшин отримав Головний приз за кінокартину «Калина червона». Коментувались лише ті фестивальні новини, які були дозволені офіційно. Типові і зрозумілі для широкого загалу публіки.

Для нас, членів журі, від самого початку було зрозуміло – якщо наша позиція щодо Шукшина відрізнятиметься від «головної» лінії, неприємностей нам не уникнути... І той парадокс, що визнаний, талановитий фільм ось-ось буде принесений у жертву, не давав нам спокою. Перемоги «Калини червоної» – саме цього нізащо не хотіло допустити керівництво відповідних вищих інстанцій СРСР. Цю ситуацію ми, режисери з братніх республік, сприйняли як катастрофу.

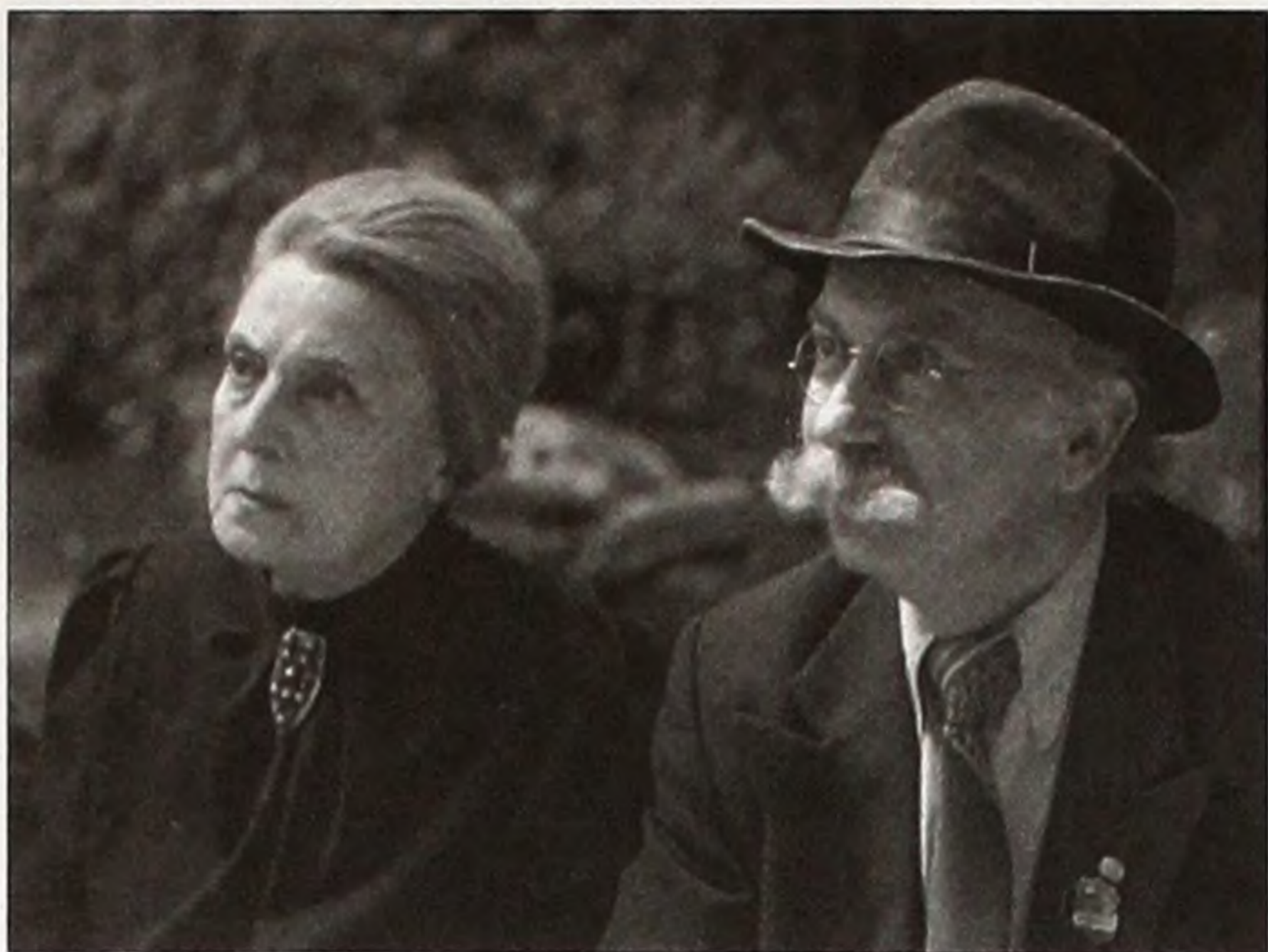
«Творча війна» чи «творча пересторога»?

Здавалося просто неможливим, щоб стрічка «Калина червона», до якої висунуто багато серйозних претензій, не була проігнорованою на пафосному, урочистому Бакинському фестивалі... Насправді, фестиваль 1974-го – це була завершальна дія великої вистави. Тоді, на початку 1970-х, Держкіно СРСР послідовно боролось з Василем Шукшином – спочатку робило все, щоб він не знімав

Кінорежисер Тенгіз Абуладзе.

«Разіна» («Я прийшов дати вам волю») – численні та впливові супротивники серед чиновників вставляли палиці в колеса шукшинського проекту – і робили це хвацько і підступно, майже завжди чужими руками. Спочатку спрацював добре опанований в цій галузі фінансовий важіль, потім спробували методично відсторонювати від Шукшина його людей – з ким він працював і спілкувався. Наприклад, оператора Анатолія Заболоцького, а також Валерія Гінзбурга, який, щоправда, одразу відкинув такі намагання. Але багато хто на студії ім. Горького підтри-

Кадри з фільму «Покаяння». Режисер Тенгіз Абуладзе.
Грузія-фільм, 1984.

мав пропозицію відкласти зйомки цього «неугодного» дітища. Тим більше, грошей потребували й інші картини – Герасимова, Куліджанова, Ліознової, Ростоцького. На іншій студії – «Мосфільм» – пообіцяли, але спочатку він мав зняти щось інше – «Калину червону», під наглядом Експериментального об'єднання на чолі з Григорієм Чухраєм і Володимиром Познером. Врешті-решт, Шукшин перервав домовленість з ними, бо працювати йому таки не давали. Перейшов до Сергія Бондарчука у Перше творче об'єднання.

«Калину червону» було знято! Зі старою примітивною технікою, з малим бюджетом, з постійними словесними випадками проти Шукшина. Ось тоді й почалася горезвісна епопея «від монтажного столу до глядача», бо як же можна випустити на екрани СРСР талановиту роботу, без «різання» та «промивання мізків». Держкіно продиктувало змінити майже все, де були хоч найменші натяки на «щось» – і вислови героїв, і любовні сцени. Шукшин погодився лише на декілька змін. І потрапив до лікарні з нападом виразки шлунку. Дехто згадував, як його діймали чиновники, і він майже помирав від їхніх маніпуляцій, – але доти, доки не зацікавився ним Олексій Косигін, Голова Ради Міністрів СРСР, а тоді й сам Леонід Ілліч. Держкіно тоді швидко зняло «претензії» до фільму. «Калину червону» відвезли на дачу Брежнєва для вечірнього перегляду, після чого генсек, продивившись фільм до кінця, розплакався та висунув вимогу дати кінотвору вищу категорію.

Так було врятовано багатостраждальну «Калину червону». І вона вийшла на екрани. Навіть величезний успіх фільму недругів у Шукшина не зменшив. Почали шукати обхідних шляхів, як позбавити подальшої славетної ходи режисера та його картину.

З цією метою задовго до Бакинського кінофестивалю в московських партійних кабінетах було складено список фільмів-учасників конкурсної програми і визначено, якими нагородами журі мало їх відзначити. Наприклад: для Головного призу призначалася історично-революційна епопея «Витоки». Приз за кращий фільм на сучасну тему – «Тут нам жити», на кращу кінокомедію планувався «Іван Васильович міняє професію», на кращий військово-патріотичний фільм – «Я – Шаповалов». Як бачимо, жод-

ним словом не згадувалися твори, які в результаті згаданого вище «бунтівного конфлікту», першого за всю історію радянських кінофестивалів, отримають головні призи. І не відзначаються твори, висунуті «власть імущими».

Насправді, «бунтарі» вели боротьбу не тільки за Головний приз. Вони намагалися вперше зламати радянську фестивальну систему, за якою доля призів вирішувалася в кабінетах ЦК КПРС, а членам журі залишалось тільки піднімати руки.

Зовсім не випадково Головою оргкомітету фестивалю був призначений Перший секретар ЦК компартії Азербайджану товариш Алієв. Саме на нього покладалася відповідальність за кінцеві результати фестивалю. Вже на першій зустрічі з членами журі, коли зайшла мова про фільми – претенденти на Головний приз, він довго говорив про велику ідеологічну роботу компартії в нових умовах, про вимоги до діячів культури, мистецтва. А потім доволі різко, категорично заявив: «Якщо ви маєте на увазі фільм «Калина червона», то скажу вам відверто: цього не станеться ні за яких обставин. Присудити Головний приз фільму, герой якого – вчорашній зек, злочинець?! Глядачі Азербайджану не лише не сприймуть такого рішення, а й освищать в залі нас усіх на весь Союз». Цією заявою він цілковито приголомшив нас. Справді, неважко організувати в залі сто, двісті свистунів, аби осоромити не тільки журі, а й Василя Макаровича Шукшина з його видатним фільмом.

Стало зрозуміло: інтрига навколо Шукшина вже зав'язувалась жорстко. Треба було терміново робити рішучі кроки. Але які? З ким?

Найперш – знадобилось трішки «бунтівників» – Тенгіза Абуладзе, Міліка Авекяна і автора цих рядків. Вирішили зустрітися утаємничено з найавторитетнішим членом журі – тричі Лауреатом Держпремії СРСР, Героєм Праці, сценаристом численних знаменитих фільмів, серед яких – «Машенька», «Комуніст», «Твій сучасник», «У вогні броду немає», «Початок», «Ленін у Польщі», – Євгеном Йосиповичем Габриловичем.

Він з розумінням поставився до наших тривог, обурення, але заявив чесно, що голосуватиме за фільми, визначені тими, хто посилає його на міжнародні кінофестивалі, різні форуми, дає роботу, нагороджує. Інакше, мовляв, цей фестиваль для нього буде останнім. І фільм «Початок»,

щойно знятий з Панфіловим, також може стати останнім.

І все-таки живий класик радянського кіно по секрету порадив нам «бунтувати» до кінця... Та щоб не марними були наші зусилля, радив вимагати офіційного включення до затверджених «згори» фільмів інші варті уваги кінотвори на здобуття вищих нагород фестивалю. Але без узаконеного таємного голосування навряд чи набереться необхідна кількість сміливців, які проголосують за законами мистецької цінності кожної картини! Москвичів у журі 16. Значно більше половини!

З Грузії – один, з України – один. З Вірменії, Казахстану – також по одному, з Прибалтійських республік – жодного. Вже ходили чутки, що Абуладзе і Мащенко будуть скоро відкликані керівництвом Грузії, України за нібито «непристойну поведінку» на фестивалі. Для нас, не лише для відомого Габриловича, така «підпільна підривна діяльність» теж могла виявитися останньою на нашому творчому небосхилі. Тим більше, нам вже пообіцяли певні наслідки...

Попри все, відкликати нас – не відкликали, але зненацька з Москви, з Києва, Єревана прибули посланці партійних інстанцій для з'ясування обставин на місці. Зрозуміло, вони найперше зустрілися з головою оргкомітету Алієвим та головою журі Станіславом Ростоцьким.

Неважко здогадатися, якою була їхня інформація. Та ми продовжували свою справу. І врешті-решт, домоглися найважливішого на тому етапі роботи фестивалю: на Головний приз за фільм на сучасну тему було додано «Калину червону», на Перший приз за кращий фільм на військово-патріотичну тему додали «В бій ідуть лише «старики»», а до приза за кращий фільм на сучасну тему – грузинську стрічку «Мелодії Верійського кварталу». На приз за кращу кінокомедію – грузинських «Балагурів». Ця новина підбадьорила не лише членів журі, а й багатьох учасників кінофестивалю. Швидко керівництво кінофестивалю всіх рівнів переконалося, що саме додані фільми і стануть переможцями. Потай ми вже святкували перемогу.

Але за два дні до закриття посеред ночі мене терміново покликав Ростоцький і без найменших церемоній по секрету сказав: «Є гарантована можливість присудити Головний Приз Леоніду Бикову за картину «В бій ідуть лише «старики» і попросив мене, як його друга, не просто повідомити про це, а неодмінно умовити підтримати таку пропозицію, бо він же може в обставинах, що склалися довкола головної нагороди, відмовитися отримувати її. І буде величезний конфуз. «Скажи, він може відмовитися? Може?» «Може», – була моя відповідь. – «Знаючи його принципи – може». Незважаючи на мою відповідь, він все ж таки не без сумнівів, попросив сходити до Леоніда Федоровича і дослівно все йому передати. І я не зміг йому відмовити.

Биков уважно вислухав пропозицію Ростоцького, і хоч вони були друзями ще з часів зйомок фільму «Травневі зорі», спросоння усміхнувся, заглянув у дзеркало, поправив зачіску і тихо, ніби про себе, мовив: «Вражаюча вигадка! І головне – дуже вчасна». – Подумавши трохи, додав. – «У списку лауреатів фестивалю, в якому на першому місці буде Василь Макарович Шукшин з «Калиною червоною», вважатиму за велику честь бути сотим. Бо його картина – це справжній прорив у заборонену зону, про-

рив у сферу, про яку раніше й думати не дозволялося».

Саме ці слова Бикова за ніч облетіли всіх учасників фестивалю і викликали нову хвилю поваги, любові до нього – і як до видатного митця, і як до воїстину світлої благородної людини.

Таким чином, взяли нагороди кінотвори, що стали вже на правду народними, «Калина червона» Головний приз, а фільм Бикова – Першу премію фестивалю.

І нам, «бунтарям», було не соромно дивитись в очі Василю Макаровичу Шукшину і Льоні Бикову, бо зробили все, що змогли...

Цікаво, що в результаті журі спеціально обумовило своє рішення про присудження Головного призу картині Шукшина: «Відзначаючи самобутній, яскравий талант письменника, режисера і актора Василя Шукшина, головна премія фестивалю присуджена фільму кіностудії «Мосфільм» – «Калина червона»».

А через кілька днів на урочистому прийомі в ЦК КП Азербайджану, Бикова й Шукшина познайомили. Вони обійнялися як давні друзі. Це була їхня перша і остання зустріч: 2 жовтня 1974 року Шукшина не стало.

«Покаяння»: випробування на сміливість

Після грандіозного закриття Бакинського фестивалю у 1974 році ми з Тенгізом Євгеновичем домовилися найближчим часом зустрітися в Києві.

– Буду читати киянам сценарій мого майбутнього фільму «Покаяння».

І хоч я тієї зустрічі очікував з особливою радістю, сталася вона зненацька. Порушив тишу по-нічному тривожний, неприємно гучний телефонний дзвінок. Перелякано підхопилася вся родина.

«Невже з мамою скоїлося знову що?» – наскрізь пропала мене думка. Знімаю трубку і мовчу. Навіть не дихаю.

– Знаю, ви з дитинства прокидаєтесь о четвертій, і все ж вибачайте за цей світанковий дзвінок...

Від хвилювання не одразу пізнав голос Тамари Главак – секретаря Київського міськкому партії.

– Що сталося?

– З Тбілісі прилетів Тенгіз Абуладзе.

– Тенгіз Абуладзе? Як? Я ж позавчора отримав від нього телеграму. Ось вона переді мною: «Дорогой друг, брат, извини, прилететь, к огромному сожалению, не смогу в силу обстоятельств».

– Обставини змінилися. Він прибув як гість Києва з офіційною партійною делегацією Тбілісі. Ми тут в ресторані аеропорту замовили сніданок для високих гостей столиці, але Тенгіз Євгенович сказав, що першу чарку в Києві хоче випити у свого друга Колі Мащенко. То що нам робити?...

– Виїжджайте негайно! З радістю чекаю на вас!

Багато разів доводилося мені приймати гостей, але ж не в таку пору, коли магазини ще зачинені, та й непрості ж гості – дві столичні партделегації...

Через півтори години з ліфта вийшов Тенгіз Абуладзе, радісно усміхнений, по-грузинському щиро розкинувши руки, з вином, коньяком, від усієї душі обійняв мене так міцно, що пляшки на моїй спині тріснули і розлетілися на скалки.

– Бог свідок: це на щастя! – сміявся Тенгіз. – Шкода лише

пляшки вина «Хванчкара».

Жінки з партійних делегацій разом з моєю дружиною швидко заставили великий журнальний стіл, всі підвіконня дорогими ресторанными стравами, накритими гарними серветками з вишитим гаслом: «Нынешнее поколение будет жить при коммунизме».

Тенгіз не пропустив можливості влучно пожартувати.

– З такими закусками можна й при комунізмі.

За веселими тостами, безкінечними спогадами, жартами швидко промайнуло три години, і треба було закінчувати, аби обидві партделегації мали можливість підготуватися до урочистої зустрічі важливих грузинських гостей в Ленінському райкомі партії.

– Навіть не уявляв, що в Києві так стрімко плине час, – сказав Тенгіз Євгенович. – А я сподівався перед райкомівською зустріччю прочитати вам сценарій мого нового фільму.

– О-о, я люблю слухати, як кінорежисери читають свої сценарії, – підхопила розмову Тамара Главак. – Колись Микола Павлович привіз з Москви в ЦК комсомолу свого старшого приятеля Якова Сегеля, щоб він прочитав нам сценарій «Прощайте, голуби!». То було незабутнє читання, з безперервними коментарями, як саме зніматиметься кожен епізод, і навіть наголошував, де саме плакатимуть, а де – сміятимуться, який взагалі успіх матиме стрічка. Нам тоді поталанило допомогти йому запустити сценарій у виробництво. І справді, Сегель зняв блискучий фільм. Ми довгенько пишалися своєю участю в його народженні.

– Мій сценарій без коментарів читається три години з добрим гаком, – пожартував Тенгіз Євгенович.

– Ми готові слухати хоч цілу ніч ваше читання.

– Ночі я люблю проводити з коханими красунями, і не в райкомах партії.

– Організуємо вам читання в ЦК партії, – підтримала його жарт Тамара Володимирівна.

Жарти – жартами, а через день Тенгіз Абуладзе мав читати кіносценарій в міськкомі партії.

Мені випало представляти Тенгіза Євгеновича як знаменитого кінорежисера.

По секрету Тамара Главак попередила мене, що читання такого сценарію, та ще в партійній столичній інстанції – справа ризикована. Не випадково ж свого часу Хрущов власноруч призупинив свою ж «хрущовську відлигу», і тепер треба добирати слова, зважувати кожну думку, бо в залі будуть присутні партійці, які вже висловили сумніви в доцільності читання сценарію, де йдеться зокрема про Сталіна.

На самому початку зустрічі зі знаменитим кінорежисером Тамара Володимирівна сказала немало добрих слів про нас обох. А далі вийшов я.

Найперше розповів, що познайомилися ми з Тенгізом Євгеновичем давненько, на фестивалі «Прометей» в Єревані, і відтоді підтримували дружньо-братерські стосунки. Навчався Абуладзе у ВДІКу. Перший художній фільм поставив спільно з Резо Чхеїдзе, режисером фільму «Батько солдата». Отут зал нарешті вибухнув оваціями. Всі підхопилися з місць, вигукували слова підтримки, аплодували.

Дізнавшись, що за перший фільм Тенгіз Абуладзе і Резо Чхеїдзе отримали на Каннському кінофестивалі «Золоту

пальмову гілку», присутні знову нагородили їх бурхливими оплесками (йдеться про фільм «Лурджа Магдани» – прим. ред.). А коли я повідомив, що Абуладзе зняв знаменитий фільм «Я, бабуся, Іліко та Іларіон», всі зааплодували, вигукуючи: «Браво, Тенгіз!»

Після вступного слова були показані фрагменти з фільмів «Чужі діти», «Благання», з ліричної кінокомедії «Намисто для моєї коханої». В атмосфері доброзичливості, захоплення тривало обговорення фільмів, доки Тамара Главак не оголосила, що після півгодинної перерви Тенгіз Євгенович для охочих читатиме сценарій свого майбутнього фільму. І попередила, що читання триватиме не менше трьох годин, в надії, що багато хто після перерви не повернеться до залу.

Як же ми здивувалися, коли побачили переповнений зал. Діватися не було куди.

– Якою мовою читати? Грузинською? Українською? – усміхаючись, спитав Тенгіз Абуладзе, поклавши товстий сценарій на столик.

– Грузинською! – закричала група грузинських студентів, які навчалися в різних київських вишах.

В залі всі засміялися, зааплодували. Тенгіз продовжив завоювання залу: заговорив справді грузинською мовою. Зал знову зааплодував. А на сцену вийшло дев'ять молодих грузинів. То він, виявилось, грузинською мовою покликав їх...

– Перед читанням сценарію ми заспіваємо вам старовинну грузинську пісню. Вона обов'язково звучатиме у фільмі.

Грузини блискуче виконали пісню, яка у фіналі вимагала танцю. І станцювали просто віртуозно.

– А щоб ви не думали, що у нас уміє співати лише Кікабідзе, ми заспіваємо його пісню разом з вами – «Мои года, моё богатство».

Зал аплодував їм стоячи.

– Ми б могли співати вам до ночі, якби не читання сценарію.

То було дивовижне читання: автор-режисер жодного разу не заглянув у сценарій, ніби знав його напам'ять. Він блискуче, в образах героїв, створював епізод за епізодом. Присутні, затамувавши подих, вслухалися, вдивлялися, стежили за кожним його рухом, поглядом. Це було схоже на талановиту виставу, геніально виконану одним актором.

Не лише я був глибоко вражений його баченням майбутнього фільму – в усіх ролях, деталях, символах, в інтонаціях кожного слова. Ніхто з присутніх не сумнівався в одному: фільм «Покаяння» буде геніальним.

Після читання Тенгіз Євгенович уперше сів у крісло, взяв сценарій і сказав всім присутнім, коли вщухли оплески:

– Ви були першими слухачами сценарію. Обіцяю вам – ви будете і першими глядачами мого фільму...

Від редакції. 2009 року в Москві, у видавництві «Культурная революция» побачила світ книжка Маргарити Кваснецької «Тенгіз Абуладзе. Путь к «Покаянию» – творчий портрет режисера, постановника фільмів «Лурджа Магдани», «Чужі діти», «Я, бабуся, Ілако і Іларіон» за Н. Думбадзе, «Благання» за В. Пшавелю, «Намисто для моєї коханої» за А. Абу-Бакара, «Древо бажання» за Г. Леонідзе та «Покаяння», який М. Мамардашвілі назвав «зрілим і ясним громадянським актом».